

Sylwia Kaczmarek

ORCID 0000-0001-7737-4455

Uniwersytet Łódzki

Instytut Geografii Miast i Turyzmu

sylwia.kaczmarek@geo.uni.lodz.pl

DEMOLOWANIE I REWITALIZACJA W PRZESTRZENI TURYSTYCZNEJ HAWANY

Abstrakt: Celem autorki artykułu jest analiza w ujęciu aksjologicznym procesów demolowania i rewitalizacji miejskiej przestrzeni turystycznej na przykładzie Hawany (Kuba) w kontekście relacji społecznych między turystami a mieszkańcami oraz ocena znaczenia zidentyfikowanych prawidłowości w przebiegu i skutkach tych procesów. W rezultacie analizy zidentyfikowano uwarunkowania demolowania przestrzeni turystycznej w Hawanie, czynniki egzo- i endogeniczne kształtujące ten proces, dwa typy rewitalizacji realizowanej jako działania naprawcze, a także wymieniono cechy relacji między mieszkańcami a turystami. Wyniki badań opatrzone autorskim komentarzem, wskazując elementy relacji społecznych, które powinny być brane pod uwagę przy realizacji procesu rewitalizacji miejskiej przestrzeni turystycznej, aby skutecznie ograniczać istniejące i potencjalne konflikty między mieszkańcami a turystami.

Słowa kluczowe: rewitalizacja, przestrzeń turystyczna, demolowanie, relacje społeczne, Hawana.

1. WPROWADZENIE

Przestrzeń turystyczna na świecie kształtuje się pod wpływem wielu rodzajów działalności, których celem jest zaspokajanie różnorodnych, zmieniających się potrzeb uczestników ruchu turystycznego. W sposobie zagospodarowania fragmentów środowiska geograficznego, posiadających walory turystyczne, przejawiają się zmienne w czasie formy spędzania czasu wolnego przez użytkowników tych obszarów. Wiodącą cechą przestrzeni turystycznej jest jej etapowy rozwój, który postępuje ewolucyjnie. Zagadnieniu cyklu rozwoju miejscowości turystycznych (*tourism area life cycle*) od lat 80. XX w. poświęcono liczne powstające na świecie studia (BUTLER 1980, BUTLER, red. 2006a, 2006b, DEWAILLY 1996, DEWAILLY, PLAMENT 2000, BONIFACE, COOPER 2001, JOHNSTONE 2001, COOPER i in. 2005, AGARWAL, SHAW, red. 2007, SMITH, RICHARDS 2012 i in.), które wskazują zazwyczaj na progresywny charakter zmian (nowe użytkowanie jest bardziej złożoną, doskonalszą formą organizacji przestrzeni niż poprzednie). Analiza cyklu rozwojowego miejscowości i regionów turystycznych dowodzi, że zjawisko przemijania popularności lokalizacji, naturalnego starzenia się elementów zagospodarowania turystycznego, ich degra-

dacji, zmniejszenia siły oddziaływania walorów, lub nawet ich zaniku (choćby z powodu zniszczenia), jest powszechne, co skutkuje spadkiem liczby odwiedzających oraz negatywnymi konsekwencjami ekonomicznymi dla poszczególnych obszarów. Zmienność potrzeb ludzi, a w konsekwencji także wzorców ich zachowań indywidualnych i zbiorowych podczas pobytów turystycznych wymaga więc nie tylko ciągłego dostosowywania zagospodarowania (modernizacji), ale również modyfikacji koncepcji użytkowania przestrzeni turystycznej. Nałożenie w czasie dwóch wspomnianych procesów (starzenia się substancji oraz zmian w preferencjach turystów) prowadzi do stanu, w którym dramatycznie zmniejsza się liczba osób odwiedzających obszar.

Kształtowanie przestrzeni turystycznej jest uwarunkowane wieloma czynnikami, które można podzielić na dwie grupy – egzogeniczne, czyli znajdujące się poza obszarem, oraz endogeniczne, tj. generowane miejscowo. Wśród pierwszych znajdujemy uwarunkowania geopolityczne, administracyjno-prawne, ekonomiczne, kulturowe, środowiskowe, natomiast w drugiej grupie należy wskazać cechy topograficzne obszaru,

strukturę społeczno-przestrzenną lokalnej populacji, jej wiedzę i umiejętności, tryb zarządzania lokalnego samorządu terytorialnego, rodzaj i jakość istniejących walorów oraz zagospodarowania, a także dostępność komunikacyjną. Przemiany przestrzeni turystycznej, będące wynikiem oddziaływania obu grup czynników, mogą sprzyjać jej rozwojowi, ale również powodować stagnację, kryzys, degradację i w rezultacie eliminację turystycznego wykorzystania obszaru. Istnieją różne formy przestrzeni turystycznej (WŁODARCZYK 2009), występujące zarówno na terenach wiejskich (niezurbanizowanych), jak i zurbanizowanych.

Przestrzeń turystyczna, znajdująca się w mieście, jest zawsze częścią miejskiej przestrzeni wymiany (KACZMAREK 2012). Ta ostatnia wiąże mieszkańców oraz pozostałych użytkowników, do których zaliczają się turyści, i osadza ich w różnych rodzajach wzajemnych relacji. Turystyka, powszechnie obecna we współczesnych miastach, jest integralnym elementem przestrzeni wymiany, która tym samym podlega zmianom w sposobie użytkowania oraz formie urzędzenia (organizacji elementów zagospodarowania). Wspomniane wcześniej egzo- i endogeniczne uwarunkowania wykorzystania przestrzeni turystycznej w wielu miejscach na świecie prowadzą do degradacji obszarów, kryzysu ekonomicznego oraz do demolowania istniejącego zagospodarowania, a następnie powodują konieczność podejmowania niełatwych działań interwencyjnych, do których zalicza się również proces rewitalizacji. Ponadto kształtujące miejską przestrzeń turystyczną czynniki egzo- i endogeniczne oddziałują również na występujące tam relacje społeczne (KACZMAREK 2015). Można zatem sformułować następujące pytanie badawcze: w jaki sposób przekształcenia naprawcze zdegradowanej miejskiej przestrzeni turystycznej, a zwłaszcza jej rewitalizacja, wpływają na relacje społeczne między mieszkańcami a turystami?

2. DEGRADACJA, DEMOLOWANIE I REWITALIZACJA W PRZESTRZENI TURYSTYCZNEJ

Degradacja przestrzeni turystycznej będzie tutaj rozumiana jako samorzutny, nieplanowy, niepodlegający kontroli proces znaczącego obniżenia wartości (użyteczności) substancji fizycznej, czyli istniejących obiektów i urządzeń, oraz zniszczenie lub zaburzenie stabilnych, dobrych relacji pomiędzy inwestorami, turystami a społecznościami lokalnymi (KACZMAREK, KOWALCZYK 2016, KACZMAREK 2017). Przyczynami degradacji miejskiej przestrzeni turystycznej są zmieniające się potrzeby użytkowników i związane z tym modyfikacje zagospodarowania oraz przemiany polityczne, społeczne

i ekonomiczne, które zachodzą w bliższym oraz dalszym otoczeniu danego obszaru. Szczególną formę degradacji w wymiarze społecznym, obecną w przestrzeni turystycznej, stanowią niekorzystne procesy zachodzące pod wpływem turystyki, których występowanie obserwujemy w społecznościach lokalnych. Przyczyną ich pojawienia się jest przede wszystkim istniejąca rozbieżność pomiędzy oczekiwaniami inwestorów turystycznych (zwłaszcza wielkie sieci hotelowe, przewoźnicy lotniczy itp.) a tymi, które mają członkowie lokalnych społeczności. Ci pierwsi postrzegają obszar jako fragment przestrzeni, w którym lokują inwestycje zgodne z bieżącymi oczekiwaniami swoich klientów, i spodziewają się, że osiągną dzięki temu zyski proporcjonalne do nakładów. Ci drudzy nie biorą zazwyczaj udziału w procesie planowania tego typu działalności, mają ograniczony wpływ na sposób funkcjonowania zagospodarowania turystycznego i bardzo często nie partycypują w korzyściach, ale bezpośrednio ponoszą straty. Czują się tym samym pominięci i wykorzystywani, co może w dłuższej perspektywie czasowej wywoływać u nich frustrację, a nawet agresję przejawianą wobec przybyszów. W opisanym kontekście degradacja polega na zniszczeniu przynoszących obopólne korzyści, przyjaznych relacji społeczno-kulturowych i ekonomicznych, które powinny się nawiązywać w przestrzeni turystycznej pomiędzy lokalnymi mieszkańcami a przyjezdnymi.

Konsekwencją procesu degradacji przestrzeni turystycznej jest **demolowanie**, czyli zniszczenie dotychczas istniejącej struktury, które odbywa się w wymiarze materialnym (fizycznym), ekonomicznym oraz społeczno-kulturowym (KACZMAREK 2017). Choć degradacja oraz – w następstwie – demolowanie przestrzeni turystycznej są stałymi elementami w historii, to wraz z pojawieniem się turystyki masowej w XX w. i jej ciągłego, dynamicznego rozwoju współcześnie zyskują inny wymiar i nabierają nowego znaczenia. Geneza degradacji, występującej w odmiennych lokalizacjach wykorzystywanej powszechnie przestrzeni turystycznej, jest zróżnicowana, podobnie jak jej przebieg, natężenie oraz skutki, które prowadzą do demolowania. Generalnie przyczyny pojawienia się degradacji w przestrzeni turystycznej można uporządkować w kilku kategoriach. Źródłem tych przyczyn są wspomniane wcześniej czynniki egzo- i endogeniczne. Można tu wskazać:

- starzenie się elementów zagospodarowania i jego niedostosowanie do stale i szybko zmieniających się potrzeb użytkowników (w tym również brak należytej staranności w jego utrzymaniu i zarządzaniu);
- redukcja walorów, spowodowana niewłaściwym ich użytkowaniem oraz nadmiernie intensywną eksploatacją lub celowym niszczeniem;

- zmiana oczekiwań uczestników ruchu turystycznego odnośnie do modelu wypoczynku oraz sposobu spędzania czasu wolnego;
- nieadekwatność kultury świadczenia usług turystycznych do wymagań odwiedzających;
- zmiana profilu społecznego użytkowników (eliminacja pewnych grup społecznych bądź spadek ich znaczenia, pojawienie się innych, do tej pory nieobecnych na rynku);
- silna konkurencja pomiędzy obszarami, zwłaszcza wówczas, gdy nowe lokalizacje, które odznaczają się podobnymi cechami środowiska przyrodniczego co stare, są w porównaniu z nimi nowocześniejsze zagospodarowane i mają bogatszy program pobytu, a dodatkowo łatwiej się tam dostać środkami komunikacji z obszarów popytu turystycznego;
- błędne decyzje podejmowane na różnych szczeblach (lokalnie, regionalnie, czy też na poziomie kraju) w zakresie gospodarki przestrzennej i planowania przestrzeni turystycznej;
- sytuacja polityczna w bezpośrednim otoczeniu obszaru, brak poczucia bezpieczeństwa wśród odwiedzających (konflikty militarne, zagrożenie atakami terrorystycznymi, konflikty społeczne, niestabilna sytuacja gospodarcza i polityczna), wynikające z różnych uwarunkowań lokalnych i globalnych;
- zagrożenia naturalne (prawdopodobieństwo wystąpienia ekstremalnych zjawisk pogodowych: huraganów, powodzi, trzęsień ziemi, erupcji wulkanów itp., również obecność niebezpiecznych zwierząt czy roślin);
- jakość lokalnego środowiska przyrodniczego (zagrożenie katastrofami ekologicznymi);
- inne zagrożenia oraz czynniki incydentalne, które trudno przewidzieć (występowanie groźnych, trudnych do leczenia chorób, zatrucia pokarmowe, pożary lasów itp.);
- negatywny (uzasadniony rzeczywistością lub stereotypowy) wizerunek obszaru, istniejący w strefie popytu turystycznego (KACZMAREK 2015).

Waga wskazanych czynników, zidentyfikowanych w poszczególnych lokalizacjach (miastach, regionach), jest różna, dlatego każdy z przypadków wystąpienia degradacji w przestrzeni turystycznej stanowi splot uwarunkowań i okoliczności szczególnych i z tego powodu powinien być analizowany indywidualnie. Oczywiście istniejące zbieżności typów urządzeń i użytkowania obszarów, kontekstów politycznych i kulturowych oraz lokalizacji geograficznej przestrzeni turystycznej upoważniają do wykazania pewnych podobieństw w ich losach, które już doprowadziły do degradacji lub sprzyjają w znacznej mierze jej wystąpieniu. Wydaje się jednak, że wskazanie

podobnych przyczyn degradacji w różnych lokalizacjach nie przekłada się bezpośrednio na uogólnienia dotyczące podejmowania decyzji co do wyboru działań niwelujących jej negatywne oddziaływanie. Demolowanie przestrzeni turystycznej jako konsekwencja degradacji jest procesem coraz częściej identyfikowanym w różnych miejscach na świecie.

Chociaż każdy rodzaj degradacji jest niekorzystny dla obszaru, na którym występuje, to jednak prawidłowe wskazanie przyczyn jego zaistnienia jest bardzo istotnym elementem w procesie niwelowania skutków, czyli możliwości zastosowania różnego rodzaju scenariuszy naprawczych. Najczęściej występujące działania dotyczą modernizacji i dywersyfikacji rodzajów zagospodarowania turystycznego, wzbogacenia oferty form wypoczynku możliwych do uprawiania w danej lokalizacji, kształtowania nowego wizerunku obszaru, eksponującego inne walory niż poprzednio, a tym samym wywołującego ponownie zainteresowanie turystów, które może zaowocować kolejnymi wizytami. Są to działania, które koncentrują się przede wszystkim na ulepszaniu części składowych, tworzących na nowo produkt turystyczny zdegradowanego obszaru, co niestety nie w każdym przypadku przynosi spodziewane efekty, jeszcze bardziej komplikując istniejącą sytuację (HARRISON 2001, JOHNSTON 2001, SCHEYVENS 2002, KACZMAREK 2006, JOHNSON, LEWIS 2007, BOUJROUF, TEBBAA, red. 2011, SMITH, RICHARDS 2012, WEAVER 2012). W tym kontekście pojawia się idea wykorzystania procesu rewitalizacji jako formy naprawczej dla obszarów zdegradowanych w przestrzeni turystycznej, gdzie wystąpił proces demolowania. **Rewitalizacja** jest tu rozumiana jako sekwencja planowanych działań, mających na celu ożywienie gospodarcze oraz zmianę struktury przestrzennej i funkcjonalnej zdegradowanych obszarów, której celem jest doprowadzenie do zapewnienia im stabilizacji ekonomicznej i społecznej. Każda rewitalizacja ma wymiar przestrzenny, społeczny, ekonomiczny i kulturowy (KACZMAREK 2001, 2015). Istotnym elementem planowania rewitalizacji terenów turystycznych jest kwestia dysponentów przestrzeni, czyli osób i instytucji, które decydują o podjęciu działań. W zależności od położenia przestrzeni turystycznej mamy do czynienia z różnymi kontekstami relacji istniejących pomiędzy właścicielami obiektów turystycznych (w szerokim rozumieniu tego terminu, który obejmuje wszystkie składowe zagospodarowania turystycznego) i ich użytkownikami (turystami) a lokalnymi władzami administracyjnymi (rządowymi i samorządu terytorialnego) oraz mieszkańcami obszaru. W niektórych lokalizacjach interesy tych grup uczestników swoistej „gry o przestrzeń” nie muszą być zbieżne i mogą generować konflikty.

3. METODOLOGIA BADAŃ

W celu rozwiązania sformułowanego problemu badawczego, którego istotą jest analiza relacji społecznych, będących efektem realizacji procesu rewitalizacji zdegradowanej i demolowanej miejskiej przestrzeni turystycznej, wybrano podejście metodologiczne studium przypadku, które według R.K. YINA (2014) jest metodą naukową pozwalającą przeanalizować współcześnie istniejące zjawiska i procesy w odniesieniu do dzisiejszych realiów. Wybór tej metody uzasadniają następujące kryteria: forma pytań badawczych (Jak przebiega proces/zjawisko? Dlaczego występuje w tej postaci?), koncentrowanie się na obecnym stanie rzeczy (tu i teraz) oraz niewymaganie kontroli faktów behawioralnych. Wyróżnia się trzy odmiany studium przypadku: deskryptywne (opisanie zjawiska/procesu), eksplanacyjne (opis wraz z wyjaśnieniem przyczyn wystąpienia analizowanych zjawisk i procesów), eksploracyjne (formułowanie na podstawie analizy przypadku pytań badawczych, a także procedur, które będą użyte na kolejnych etapach dociekań). W sytuacji kiedy analizowane zjawiska lub procesy cechują się powszechnością, rozstrzygającym znaczeniem, niezwykłością, odkrywczością bądź długo trwałością, można przygotować pojedyncze studium przypadku, co miało miejsce w niniejszym opracowaniu. Przeprowadzenie badań metodą studium przypadku w kontekście geografii turystyki wymaga od badacza sformułowania założeń teoretycznych (nazywanych czasem budowaniem teorii), zgromadzenia wielu danych pochodzących z różnych źródeł dowodowych (tzw. triangulacja) oraz przeprowadzenia bezpośrednich badań terenowych (*in situ*), które pomagają zweryfikować dane pozyskane z innych źródeł.

W prezentowanym geograficznym studium przypadku analizy transformacji miejskiej przestrzeni turystycznej, jej demolowania, rewitalizacji oraz sposobów wykorzystania zastosowano procedurę badawczą złożoną z pięciu etapów:

- 1) obserwacji (stwierdzenie faktów), realizowanej *in situ*;
- 2) opisu i delimitacji (stwierdzenie właściwości);
- 3) wyjaśnienia (stwierdzenie związków);
- 4) identyfikacji przemian (stwierdzenie skutków);
- 5) waloryzacji (stwierdzenie stanu i jego krytyczna ocena).

Badania przeprowadzono w Hawanie w dwóch etapach (kolejno w latach 2014 i 2015), a stolica Kuby została wybrana jako przypadek ilustrujący wpływ czynników egzogenicznych i endogenicznych na kształtowanie przestrzeni turystycznej, a zwłaszcza relacji społecznych, które generuje.

4. STUDIUM PRZYPADKU – HAWANA (KUBA)

Stolica Kuby, Hawana, podobnie jak pozostałe regiony tej karaibskiej wyspy od lat 20. XX w. była intensywnie odwiedzana przez turystów, przede wszystkim przyjeżdżających z nieodległych Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej oraz z Kanady. Najważniejsze atuty wyspy to: klimat pośredni między tropikalnym i subtropikalnym, charakteryzujący się nieznacznymi różnicami temperatury w ciągu roku (najwyższa średnia ok. 28,7°C w sierpniu, najniższa – ok. 21°C w styczniu) i dużym nasłonecznieniem, bujna roślinność, rozległe, piaszczyste plaże oraz wiele przykładów interesującej architektury, pochodzącej z czasów, kiedy wyspa była hiszpańską kolonią.

W latach 1930–1950 głównym produktem turystycznym stolicy była rozrywka, w tym również legalne tutaj gry hazardowe. Amerykańscy inwestorzy, należący do grona przedstawicieli przestępczości zorganizowanej, otwierali w Hawanie liczne kasyna. W mieście wznoszono także luksusowe hotele oraz otwierano kluby taneczne i restauracje. Dodatkowo w ofercie znajdowały się kluby golfowe i jeździeckie. Ponadto były tam organizowane wyścigi konne. Wymieniona infrastruktura umożliwiała wówczas relatywnie niezbyt kosztowny wypoczynek wielu Amerykanom i Kandyjczykom, dla których dodatkowymi atutami Hawany były: słoneczny klimat, malownicze nadmorskie położenie oraz interesująca architektura miasta.

Szczególnie intensywnie Kuba, a zwłaszcza Hawana, była odwiedzana przez obywateli USA w okresie obowiązywania w ich kraju prohibicji. Z myślą o amerykańskich turystach w mieście utworzono wówczas nowoczesną dzielnicę Vedado, w której koncentrowały się hotele, lokale gastronomiczne i rozrywkowe oraz pozostałe obiekty i instytucje do nich szczególnie adresowane. Tam również wznoszone były obok infrastruktury turystycznej eleganckie wille i wielokondygnacyjne budynki w stylu art déco, w których znajdowały się apartamenty dla ówczesnych zamożnych przedstawicieli kubańskiego społeczeństwa.

Dynamicznemu rozwojowi turystyki rozrywkowej, wypoczynkowej i hazardowej na wyspie sprzyjała polityka ówczesnych władz, zwłaszcza kiedy w 1933 r. prezydentem kraju został Fulgencio Batista, sprawujący dyktatorskie rządy do 1958 r. Jednocześnie znacząco pogłębiało się zróżnicowanie społeczne i ekonomiczne obywateli Kuby. Obok klas zamożnych (burżuazji, przedsiębiorców, części elit intelektualnych i przedstawicieli władzy), korzystających z obecności turystów, w bardzo trudnych warunkach ekonomicznych egzystowały pozostałe, znacznie liczniejsze grupy mieszkańców stolicy i kraju (m.in. robotnicy przemysłowi

i portowi, pracownicy plantacji trzciny cukrowej), co znacząco wpływało na ówczesne nastroje kubańskiego społeczeństwa, niechętnego reżimowi (HENTHORNE 2018).

Pierwsze oznaki kryzysu funkcji turystycznej w Hawanie pojawiły się w czasie II wojny światowej, która z oczywistych przyczyn znacząco zmniejszyła napływ odwiedzających, zwłaszcza po przystąpieniu Stanów Zjednoczonych do koalicji aliantów walczących z faszyzmem. Bezpośrednio po wojnie sytuacja gospodarcza Kuby stała się trudna z powodu zmian na mapie politycznej świata, nowych podziałów ideologicznych (wzmocnienie pozycji ówczesnego ZSRR) oraz rozpoczęcia okresu tzw. zimnej wojny. Na Kubie kryzys gospodarczy sprzyjał radykalizacji postaw społecznych oraz powstaniu aktywnego ruchu komunistycznego, na którego czele znaleźli się Che Guevara i Fidel Castro. W roku 1958 wybuchła rewolucja kubańska pod przywództwem Fidela Castro, w wyniku której obalono dyktatorskie rządy prezydenta Fulgencia Batisty i wprowadzono w kraju ustrój komunistyczny, nacjonalizując gospodarkę (przemysł, rolnictwo, usługi) i wywłaszczając tym samym przedsiębiorstwa należące do kapitału amerykańskiego. Oponenti nowej władzy opuścili wyspę. Rozpoczął się okres politycznej izolacji w regionie karaibskim. Konsekwencją nowej, prowadzonej przez państwo polityki budowy ustroju sprawiedliwości społecznej w rozumieniu ideologii komunistycznej było również wstrzymanie napływu odwiedzających Kubę, wręcz eliminacja ruchu turystycznego, a tym samym powolna degradacja istniejącego zagospodarowania turystycznego, które jednoznacznie było identyfikowane z poprzednim, znienawidzonym okresem. Stagnacja funkcji turystycznej, polegająca przede wszystkim na wyeliminowaniu przyjazdów zamożnych cudzoziemców z Ameryki Północnej, trwała do roku 1994, czyli ponad 35 lat (HENTHORNE 2018). W tym czasie część istniejącego zagospodarowania turystycznego uległa zdemolowaniu z powodu braku właściwej dbałości, przeznaczenia obiektów na inne funkcje, a przede wszystkim niewystarczających nakładów finansowych, umożliwiających konserwację i niezbędną modernizację. Opisany proces powolnej, ale stałej degradacji substancji materialnej Hawany dotyczył również budynków o innym przeznaczeniu (zabudowy mieszkalnej, obiektów użyteczności publicznej), wzniesionych przed rewolucją. W efekcie Hawana, zwłaszcza w części centralnej, stała się miastem zaniedbanym, gdzie jeszcze dziś powszechny jest widok ruin, rozpadających się domów, które wciąż noszą ślady dawnej świetności (fot. 1). W tej grupie obiektów rzecz jasna znajdują się również elementy dawnego zagospodarowania turystycznego, m.in. hotele (fot. 2). Zdemolowane miasto zamieszka-
ne jest przez ludzi, którzy na co dzień borykają się z problemami stałych braków w zaopatrzeniu w pod-

stawowe dobra i produkty (żywność, środki higieny, odzież, obuwie i in.). Przeludnienie mieszkańców, których stan techniczny systematycznie się pogarsza, oraz niewystarczający poziom wyposażenia w instalacje sanitarne stanowią jeszcze większą uciążliwość dla lokalnej populacji. Tym samym warunki życia hawańczyków wciąż w znaczący sposób odbiegają od standardu europejskiego czy północnoamerykańskiego (fot. 3 i 4) i stan ten wydaje się niestety długotrwale stabilny.

Fot. 1. Hawana – przykład zdegradowanej zabudowy w centrum miasta
Źródło: S. KACZMAREK (2014)

Fot. 2. Hawana – przykład demolowania przestrzeni turystycznej; dawny hotel New York
Źródło: S. KACZMAREK (2014)

Nowa odsłona funkcjonowania tkwiącej w stagnacji przestrzeni turystycznej w Hawanie rozpoczęła się w roku 1982, kiedy strefa starego miasta (Havana Vieja) została wpisana na listę światowego dziedzictwa UNESCO. Wtedy również władze kraju powoli zaczęły zmieniać swoje dotychczasowe nastawienie w stosunku do osób odwiedzających kraj w celach poznawczych i wypoczynkowych. Etapami wprowadzono wówczas nową politykę turystyczną, która zakładała wykorzystanie ruchu turystycznego jako źródła wspierającego budżet kraju. Zmiany w polityce

Fot. 3 i 4. Przykłady degradacji substancji mieszkaniowej w Hawanie

Źródło: S. KACZMAREK (2014, 2015)

Fot. 5 i 6. Obszary turystyczne w Hawanie w centrum miasta - efekt pierwszej fazy rewitalizacji

Źródło: S. KACZMAREK (2014, 2015)

sprzyjały implementacji procesu przekształcenia i unowocześnienia stolicy. Na początku lat 90. XX w. rozpoczęto prace restauracyjne w obrębie centrum starego miasta, których celem były: przywrócenie świetności dawnym budowlom historycznym, renowacja i modernizacja istniejących hoteli, utworzenie muzeów oraz innych elementów infrastruktury (sklepy, galerie sztuki, restauracje, kawiarnie), które stanowiły istotne składowe kształtowanej wówczas programowo przestrzeni turystycznej (COLANTONIO, POTTER 2006, KERR 2009, VALLADARES 2018). Przeprowadzone wówczas działania można uznać za pierwszą fazę rewitalizacji (1997–2005), która dotyczyła centralnej strefy miasta. Jej program funkcjonalny i przestrzenny adresowany był głównie do turystów (KERR 2009, PEÑARANDA CURRIE 2012, STAMM 2014). Rewitalizacja implementowała nowe zagospodarowanie istniejącej substancji historycznej. Odnawiane i modernizowane obiekty przygotowano przede wszystkim do wykorzystania przez coraz liczniej napływających odwiedzających. W budynkach tych ulokowano muzea, luksusowe sklepy, galerie artystyczne, hotele i pensjonaty, restauracje i różne instytucje. Była to bezpośrednia konsekwencja decyzji władz kubańskich o ponownym otwarciu kraju na turystykę zagraniczną, traktowaną wtedy jako stałe źródło znaczących wpływów środków finansowych do budżetu kraju. Przeprowadzone na tym etapie działania (finansowane z budżetu państwa i ze środków zagranicznych) spowodowały powstanie w centrum stolicy strefy niemal całkowicie pozbawionej stałych mieszkańców (zostali oni przesiedleni w inne rejony miasta), której użytkownikami stali się turyści (REYNOLDS WOLFE 2000) (fot. 5 i 6).

Turyści bowiem bardzo chętnie penetrują zrujnowane kwartały sąsiednie, otaczające tę część miasta. W przypadku Hawany można obserwować szczególne zainteresowanie turystów jej zdemolowanymi fragmentami, które są postrzegane jako specyfika i swego rodzaju

oryginalna cecha substancji tego miasta. Zrujnowana Hawana jest ponadto obrazem miasta konsekwentnie utrwalanym w powszechnym odbiorze również dzięki nostalgicznym filmom fabularnym i dokumentalnym, jak choćby dzieło autorstwa Wima Wendersa pt. *Buena Vista Social Club*, nakręcone w 1999 r., które opowiada historię światowej kariery grupy hawajskich muzyków, grających utwory nawiązujące do folkloru miejskiego i tradycji kultury okresu przedrewolucyjnego.

W kontekście przedstawionych cech przestrzeni turystycznej współczesnej Hawany pojawia się istotna wątpliwość natury etycznej w istniejącej relacji przybysz-mieszkańcy: czy moralne jest uznawanie zdegradowanego miasta i bardzo złych warunków życia jego mieszkańców za elementy walorów turystycznych? Czy obserwacja biedy jako swoistej atrakcji turystycznej jest uprawniona? Czy pozycja przybysza obserwatora, który za dwa-trzy dni opuści zrujnowane miasto i powróci do swojej komfortowej rzeczywistości, nie budzi poważnych wątpliwości etycznych? Jaki jest społeczny wymiar prowadzonego w opisany sposób procesu rewitalizacji?

Sformułowanie odpowiedzi na wskazane pytania wymaga przyjrzenia się relacji między przybyszami a mieszkańcami. Będąc częścią miejskiej przestrzeni wymiany, przestrzeń turystyczna jest strukturą, w której jednocześnie występują nakładające się na siebie, różne trajektorie przemieszczeń, sposoby użytkowania i warianty wykorzystania tego samego obszaru. Mamy bowiem do czynienia z grupą użytkowników stałych lub długoczasowych, tj. z mieszkańcami, oraz ze znacznie liczniejszą w tym przypadku grupą użytkowników incydentalnych, wielokrotnie się zmieniających, chwilowych, którymi są turyści pochodzący z różnych części świata i z odmiennych kultur. Dla nich pobyt w mieście i wykorzystanie jego zasobów są epizodyczne. W odbiorze mieszkańców z kolei owi przygodni użytkownicy – choć każdego dnia są to przecież inni ludzie – jako korzystający z zagospodarowania obszaru, zachowują się podobnie. Wzajemne relacje między wskazanymi dwiema grupami powinny zatem opierać się na harmonii i wzajemnej tolerancji oraz szacunku, co nabiera szczególnego znaczenia w kontekście programowania i realizacji procesów naprawczych zdegradowanej przestrzeni miejskiej. W przeciwnym wypadku istnieje niebezpieczeństwo eskalacji konfliktów między przedstawicielami tych dwóch grup. Wciąż bowiem bardzo wyraźne są różnice między poziomem życia mieszkańców Hawany i odwiedzających ją turystów. Ci ostatni w znakomitej większości przebywają w enklawach luksusu, jakimi są hotele i ośrodki wypoczynkowe, tym samym nie uczestniczą w trudnej codzienności mieszkańców, borykających się z problemem niedostatecznej dostępności podstawowych produktów i usług.

Próbę rozwiązania wskazanego w artykule konfliktu interesów stanowi nowe podejście do relacji między mieszkańcami Hawany a odwiedzającymi, które można zaobserwować w formule zastosowanej podczas implementacji drugiej fazy rewitalizacji strefy centralnej miasta. Realizacja tego projektu wprowadzana jest w życie etapami od 2008 r. i obejmuje swoim zasięgiem obszary zlokalizowane na nabrzeżu dawnego portu w Hawanie. Znajdujące się tam dawne, obecnie niewykorzystywane magazyny i składy towarowe oraz innego rodzaju obiekty przemysłowe usytuowane wzdłuż linii kolejowej, sukcesywnie przekształcane są w placówki usługowe – gastronomiczne i handlowe. Oferta ta jest skierowana w równym stopniu do mieszkańców miasta i turystów, o czym świadczy program nowego użytkowania oraz aktywne włączenie lokalnych społeczności w proces jego realizacji. Potwierdzeniem nowego podejścia jest również sposób urządzenia miejskiej przestrzeni publicznej w tej strefie. W nowej fazie rewitalizacji bardzo wyraźnie zaakcentowano aspekt dziedzictwa historycznego obszaru przemysłowego jako fragmentu historii miasta i jego mieszkańców (fot. 7 i 8).

Fot. 7 i 8. Obszary przestrzeni publicznej i turystycznej w Hawanie w strefie nabrzeża – efekt drugiej fazy rewitalizacji

Źródło: S. KACZMAREK (2015)

W przekształconych obiektach znajdują się liczne tablice informacyjne, dokumentujące fotografiami przeszłość obiektu i nawiązujące do społeczności, które kiedyś tu żyły i pracowały. Wzrost edukacyjny tej formy eksponowania przeszłości jest niezaprzeczalny, służy bowiem w równym stopniu przybyszom i mieszkańcom, przy czym doceniani są tu zwłaszcza ci ostatni, jako siła sprawcza rozwoju miasta.

5. PODSUMOWANIE

Rewitalizacja w Hawanie jest dokonywana w nowej formule w równym stopniu z myślą o mieszkańcach i turystach. Pozwala na zachowanie partnerskiej równowagi między obiema grupami obecnymi w miejskiej przestrzeni wymiany, będącej zarazem przestrzenią turystyczną. Tym samym stopniowo niweluje podział na „lepszych – bogatszych” użytkowników miasta, którymi przez wiele lat byli turyści, i „gorszych – biedniejszych”, za których uchodzili hawańczycy. Miasto bowiem jest przede wszystkim środowiskiem życia jego mieszkańców, dlatego też działania modernizacyjne, w tym rewitalizacja, powinny prowadzić głównie do stałego podnoszenia jakości warunków życia tych ludzi. Turyści, jako epizodyczni użytkownicy miejskiej przestrzeni wymiany, która dzięki ich obecności staje się przestrzenią turystyczną, powinni z kolei rozumieć swój status gości.

Odrębną i trudną kwestią jest natomiast nastawienie turystów do odwiedzanego obszaru. Wśród nich bowiem często jeszcze można zaobserwować protekcyjny podejście do mieszkańców, brak zrozumienia dla ich uciążliwej codzienności, traktowanie zdemolowanego miasta jako oryginalnej, niepowtarzalnej „inscenizacji”, która jest atrakcją dla odwiedzających, pochodzących z regionów, gdzie miasta są w lepszej kondycji technicznej.

Harmonijne współistnienie lokalnej społeczności i turystów w zdegradowanym mieście, którym jest Hawana w swojej warstwie materialnej, wymaga rozsądnego i racjonalnego eksploataowania przestrzeni turystycznej. Przede wszystkim jednak konieczne jest podmiotowe traktowanie mieszkańców, dostrzeganie ich potrzeb i oczekiwań oraz racjonalne powiązanie tychże z zazwyczaj odmiennymi oczekiwaniami i potrzebami turystów. Sukcesywnie realizowany proces rewitalizacji Hawany powinien zatem przebiegać według modelu integracyjnego (KACZMAREK 2001), który umożliwia z jednej strony zachowanie unikatowych cech tego miejsca i prezentowanie ich odwiedzającym, ale z drugiej – zapewni mieszkańcom odpowiedni poziom życia i godność.

BIBLIOGRAFIA

- AGARWAL S., SHAW G. (red.), 2007, *Managing coastal tourism resorts: A global perspective*, Channel View Publications, [b.m.].
- BONIFACE B.G., COOPER CH., 2001, *Worldwide destinations: The geography of travel and tourism*, Elsevier, [b.m.].
- BOUJROUF S., TEBBAA Q. (red.), 2011, *Tourisme et pauvreté*, Editions des Archives Contemporaines, Paris.
- BUTLER R., 1980, *The concept of a tourist area cycle of evolution: Implications for management of resources*, „The Canadian Geographer”, 24, 1, s. 5–12.
- BUTLER R.W. (red.), 2006a, *The tourism area life cycle*, t. 1: *Applications and modifications*, Channel View Publications, Clevedon–Buffalo–Toronto.
- BUTLER R.W. (red.), 2006b, *Tourism area life cycle*, t. 2: *Conceptual and theoretical issues*, Channel View Publications, [b.m.].
- COLANTONIO A., POTTER R.B., 2006, *Urban tourism and development of the socialist state: Havana during the „special period”*, Ashgate, [b.m.].
- COOPER CH. i in., 2005, *Tourism: Principles and practice*, Pearson Education, [b.m.].
- DEWAILLY J.M., 1996, *L'espace touristique: du réel au virtuel*, 28e Congrès sur la Géographie, Haga.
- DEWAILLY J.M., PLAMENT E., 2000, *Le tourisme*, Campus Géographie, SEDES, [b.m.].
- HARRISON D., 2001, *Tourism and the less developed world: Issues and case studies*, Cabi Publishing, [b.m.].
- HENTHORNE T.L., 2018, *Tourism in Cuba. Casinos, castros and challenges*, Emerald Publishing Ltd., [b.m.].
- JOHNSON D.L., LEWIS L.A., 2007, *Land degradation: Creation and destruction*, Rowman & Littlefield Publishers, Lanham–Boulder–New York–Toronto–Oxford.
- JOHNSTON C.S., 2001, *Shoring the foundations of the destination life cycle model. Part 1: Ontological and epistemological considerations*, „Tourism Geographies”, 3, 1, s. 2–28.
- KACZMAREK S., 2001, *Rewitalizacja terenów przemysłowych. Nowy wymiar w rozwoju miast*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- KACZMAREK S., 2006, *Urban tourism – the blessing or the curse*, [w:] R.C. Lois Gonzáles (red.), *Urban changes in different scales: systems and structures*, Universidade de Santiago de Compostela, [b.m.], s. 361–368.
- KACZMAREK S., 2012, *Kultura gospodarowania przestrzenią w mieście*, „Studia Miejskie”, 5, s. 9–19.
- KACZMAREK S., 2015, *Degradacja i rewitalizacja przestrzeni turystycznej. Refleksja teoretyczna*, [w:] M. Durydiwka, K. Duda-Gromada (red.), *Przestrzeń w turystyce. Znaczenie i wykorzystanie*, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych UW, Warszawa, s. 27–37.
- KACZMAREK S., 2017, *Demolowanie jako radykalne narzędzie w procesie rewitalizacji*, „Studia Miejskie”, 28, s. 9–20.
- KACZMAREK S., KOWALCZYK A., 2016, *Rewitalizacja terenów przemysłowych i turystycznych*, „Folia Turistica”, 41, s. 283–309.
- KERR R., 2009, *The metamorphosis of Cuban architecture; development, decay and opportunity*, University of Edinburgh, Edinburgh.

- PEÑARANDA CURRIE L., 2012, *From colonial port to post-revolution: Urban planning for 21st century Havana, consilience*, „The Journal of Sustainable Development”, 8, s. 50–69.
- REYNOLDS WOLFE L., 2000, *Contesting the global restoration and neighborhood identity in Old Havana*, <http://lasa.international.pitt.edu/Lasa2000/ReynoldsWolfe.PDF>; 21.07.2018.
- RYAN CH., 2003, *Recreational tourism: Demands and impacts*, Channel View Publications, Clevedon–Buffalo–Toronto–Sydney.
- SCHEYVENS R., 2002, *Tourism for development: Empowering communities*, Pearson Education, [b.m.].
- SMITH M., RICHARDS G., 2012, *Routledge handbook of cultural tourism*, Routledge, [b.m.].
- STAMM L., 2014, *Deconstructing the dual city: preservation and tourism in La Habana Vieja*, Senior Capstone Projects, Paper 385, Vassar College, Digital Window @ Vassar.
- VALLADARES A., 2018, *The built environment in contemporary Old Havana: Building systems in a historic district*, School of Urban Planning, McGill University, Montreal.
- WEAVER D., 2012, *Sustainable tourism theory and practice*, Routledge, [b.m.].
- WŁODARCZYK B., 2009, *Przestrzeń turystyczna. Istota, koncepcje, determinanty rozwoju*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- YIN R.K., 2014, *Studium przypadku w badaniach naukowych. Projektowanie i metody*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.

Artykuł wpłynął:
17 października 2018 r.
Zaakceptowano do druku:
29 listopada 2018 r.